

Рецензии

ОҚУЛЫҚ – БІЛІМ БҰЛАҒЫ *(пікір-эссе)*

Жатқанбаев Ж. Ж. Генетика. – Алматы, 2012. – 288 б. ISBN 978-601-232-855-4. «Жания-Полиграф»
(техн. ред.: О. Сүлейменова, М. Нақыпов)

Пікір жазғандар және ұзак жылдар бойы профессорға қамқорлық жасап жүргендер:
медицина ғылымдарының докторы, профессор, академик *Т. Ш. Шарманов*,
медицина ғылымдарының докторы, профессор *A. A. Алдашев*,
биология ғылымдарының докторы, профессор, академик *I. Р. Рахымбаев*,
биология ғылымдарының докторы, профессор *K. С. Сагатов*,
биология ғылымдарының докторы, профессор *M. З. Зияров*,
биология ғылымдарының докторы, профессор, академик *A. K. Саданов*,
биология ғылымдарының докторы, профессор *A. Б. Бекенов*

2012 жылы жарыққа шыққан биология ғылымдарының докторы, профессор Ж. Ж. Жатқанбаевтың «Генетика» атты жас жеткіншектерге арналған зіміздің ана тілімізде жазылған оқулығын мұқият түрде оқып шықтық. Қазіргі кездегі ғылым талабына сай жазылған (биологиялық химия, биологиялық физика, молекулалық биология) ғылыми негіздерінде олардың ашқан ғылыми жаңалықтарын басшылыққа алып, жинақтаған оқулық екен. Оқулықтың ғылыми тілі түсінікті, таза және үлгілі. Айта кету керек, бұрын-сонды генетика пәнінен мұндай оқулықты оқыған да және к рген де емеспіз. Қолжазбаны к птеген жоғары оқу орындарының (Орал қаласындағы Исатай Жемісов атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің профессорлары және оқытушылары; Халел Досмұхamedов атындағы Атырау қаласындағы Қазақ мемлекеттік университетінің профессорлары мен оқытушылары; Ақтау қаласындағы Е. Есенов атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің профессорлары мен оқытушылары) оқып шығып, он пікірлерін айтқан. Соңдай-ақ к птеген жас жеткіншектерге жалпы білім беретін мектептердің оқытушылары оқып шығып он пікірлерін баспас з беттерінде жариялаған еді. Осы жоғарыдағы материалдарға сүйене отырып, 2011 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі 872/24 шешімі бойынша Ж. Ж. Жатқанбаевтың «Генетика» атты оқулығын студенттерге, магистранттарға, Phd докторанттарға, жалпы білім беретін мектеп оқушыларына оқулық ретінде бекіткен. Оқулық ғылым министрлігі 2007 жылы бекіткен типтік бағдарлама бойынша жазылған. Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен ереже басшылыққа алынған (Основные научные принципы написания учебников и учебных пособий для школ и высших учебных заведений, утвержденные МОН РК соблюдены. Дидактические требования: генерализация содержания учебника и учебных пособий; структурирование элементов учебно-методических пособий; укрепление дидактических знаний; по учебно-методическим пособиям и учебникам. Междисциплинарные связи учебников, проблемность современного научного изложения современных достижений науки; наличие межпредметных знаний; учет возможностей технических средств и компьютерных технологий; профессиональность). Оқулық 20 б лімнен тұрады. Генетиканың қысқаша тарихы; генетиканың зерттеу технологиялары; қазіргі кездегі генетиканың анықтамалары; мақсаты мен міндеттері; Қазақ елінің дәстүрлі генетикасы (I б лім). Қазіргі кездегі генетика ғылымының ашқан жаңалықтары қандай және оның жас жеткіншектердің өлемді тануына (Мир не познаваем) пайдасы бар ма? Генетиканың бір бетінен; генетиканың әліппесі; Генетиканың тапжылmas зандары (Грегорий Мендель ашқан); Хромосомалар туралы түсінік. Тіршіліктің жер бетінде пайда болуы тек хромосомалардың пайда болуына тікелей байланысты – (Хромосомная теория возникновения, развития и современное состояние жизни биосфера (Ноосфера), Тұқым қуалаудың негізгі ғылыми ұғымдары (генотип,

фенотип, ген тіркесі (39 бет) индустріалдық-инновациялық тұрғыда мемлекеттік оқу стандарты, несиелі технология есепке алына отырып жазылған. Бәрі дұрыс. Жіткені автор биологиялық химияның (биолог-химик), биологиялық физиканың маманы. 3-б лімде биологиялық химия, биологиялық физика генетика ғылымының негізін қалаушылар екені толық талданған (119 б.). Дұрыс. Белоктардың биосинтезі туралы түсініктер 4-б лімде берілген (115 б.), те күрделі түрде жазылған, атусті оқып түсіне саламын дегендеге окулық, әрине, жол бермейді. Нуклеин қышқылдары. Генетикалық материал ДНК (дезоксирибонуклеин қышқылы қалай алынды? Кімдер ашты? Қай елдің ғалымдары еді? Олар әлемдік Нобель сыйлығын алды. ДНК- және РНК-ның химиялық құрамын түсіндіру женіл проблема емес екенін ескертеп кетуді және к рдік. Клетка-лардағы (эукариотты және прокариотты) белоктардың биологиялық синтезі қалай жүреді, оларды жазу үшін автор ұзақ жылдар бойы биологиялық синтездердің клеткаларда қалай жүретініне ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізген болатын. Жә қолымен ұзақ жылдар бойы қызмет жасады, ерінбейтін жан еді. Жанадан жасалған аппараттарды монтаждап, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге қосқан еді. Генетикалық (биохимиялық) код туралы толық түсінік берілген. Генетиканың қазіргі кездегі жана бағыттары туралы кең к лемде материалдар берілген (250 бет) (Ген инженериясы, клетка инженериясы, Жануарлар инженериясы және т.б. б лімдер бар). Гендерді басқа организмдерге тасымалдаудың биотехнологиясы дұрыс к рсетілген. К птеген материалдар Медициналық генетика, Иммунология және биохимия жайында жазылған. Қарапайым турде жазыла салған деп ойлауға болмайды. Онкологиялық биохимияның зерттеулерінен к птеген материалдар берілген. Жә орынды. Окулық, әрине, студенттерге, мектеп оқушыларына арналып жазылды деп айтуда болмайды. Оқулықтан ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысып жүрген жас мамандар да к п пайдалы кенес алады ғой деген ойдамыз. Генетика және биометрия б лімі те терең жазылған. Математикалық талдау технологиялары берілген. Жәнінің әріптестеріне (Р. Атраубаева) арнап бірнеше есептер жинактары берілген. Оларды шығару технологиялары к рсетілген. Қазақ елінің ұлттық генетикасы те тартымды жазылған (370 бет). Табиғат корғау дәстүріміз және экологиялық генетика және т.б. б лімдер бар (331 бет). Генетиканың қысқаша түсіндірме с здігі берілген. Осындағы кисапсыз к п материалдарды жинақтау онай шаруа емес екені зінен- зі белгілі. Жә үлкен білімділік керек. Осылардың барлығын автор «ШЫНДЫҚ ЖАМЕЙДІ – ПРАВДА - БЕССМЕРТНА» атты еңбегінде жазған болатын. Шындықты айтуда керек. Биология ғылымдарының докторы (1972), профессор Ж. Ж. Жатқанбаев ұзақ жылдар бойы Ленинград (Санкт-Петербург) қаласында (1958–1970 жж.) студент, аспирант, докторант болып оқыды (А. А. Жданов атындағы мемлекеттік университетінің – химия факультетін бітірді - Радиохимия). Алдына жан салмады. Елге оралғаннан кейін Ж. Ж. Жатқанбаевқа тыныштық берmedі. Сондықтан да ол шет мемлекеттерге жұмысқа кетуге мәжбүр болды (Жапония, АҚШ). Ағылшын, жапон тілдерінде университеттерде квантты механикадан лекциялар оқып, лабораторлық-практикалық сабактар жүргізгені белгілі. Жұмакан аға жалғыз жүрмейді. Жанында шешесі болған. Ол екінші дүниежүзілік соғыста да жалғыз жүрген жок (1941–1945 жж.) ұшқыш-истребитель (летчик-истребитель) болып 177 әскери тапсырмаларын орындаған. Жанында ағалары – Жәйлеу Пірөлиев, Тәліп Мұсақұлов, Кенес одағының батыры Т. лепберген Жақсыбаев (әкесінің туған інісі), Асанбай Аскаров, Мұса Дінішев болған. «Жапонияда жүргенде елге қайтуға мәжбүрлекен Қазақстан Республикасының бүрінші Денсаулық сактау министрі Т. Ш. Шарманов еді. Елге қайт деп тұрып алды. Жат жерде, сұлтан болғанша, з елінде ұлтан бол деп кесіп айтты. Жанында ұзын бойлы орыс адамы болды. Ол Л. В. Покровский еді, оны Т. Ш. Шарманов КСРО Денсаулық сактау министрі деп таныстыруды. Ол да елге қайтуының керек деп ескертті. Мен ол кезде Токио қаласынан 490 шакырым жерде орналасқан Сендай қаласындағы Тококу университетінде квантты механикадан лекция оқып жүрген кезім болатын. Жә жас едім. Токиодан Сендай қаласына дейін поезд (бір рельсті) небәрі 90 минут жүреді. Жапонияда транспорт жүйесі те қарқынды дамыған ел. Ары ойлап, бері ойлап, «акылдыдан шыққан с з, талаптыға болса кез» деген принципті басшылыққа ала отырып, елге қайтып келдім», деп еске алады ағамыз. Жапониядан келгеннен кейін Ж. Ж. Жатқанбаев 30 жыл бойы Т. Ш. Шармановтың карамағында кіршікіз қызмет жасады.

К птеген аспиранттарға, докторанттарға к мектесті. Химиялық анализдерді жасағанда ағамыз Ж. Жатқанбаев алдына жан салмайтын еді. Шынын айтуда керек, Ж. Ж. Жатқанбаевтай ешкім де химиялық анализ жасай алмайтын еді. Осы уақытта ағамыз картайды. 85-ке келді. Қазіргі кезде ағамызға үлкен сый-құрмет к рсетіп келе жаткан ұлы басшы, шебер үйымдастырушы Педагогика

ғылымдарының докторы, профессор, академик Серік Жәйләуұлы Пірәлиев және Жанболат деген жігіт.

Олар Жұмақан ағаны қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқтырмай қорғап келеді. Осыған байланысты біздер ректор С. Ж. Пірәлиевке және Жанболатқа халық атынан үлкен алғысымызды айтамыз. Алла тағаланың нұры жаусын демекпіз.

Күндіз-түні бірдей Жұмақан ағаның жаңынан шықпай бағып-қағып келе жатқан биология ғылымдарының докторы, профессор Д.М. Карантаева-Жатқанбаева бар. Дәрігерлер, медиктер, медицина ғылымдарының докторлары Гүлмира Жұмақанқызы Жатқанбаева, Гүлнара Жұмақанқызы Жатқанбаева. Олар үнемі ағамызға дәрігерлік бақылау жасап, қажетті дәрі-дәрмектерді жеткізіп отырады. Азық-түлікпен қамтамасыз етіп отыратын биология ғылымдарының докторы Алтай Жұмақанұлы Жатқанбаев (табиғат зерттеуші) бар. Киім-кешегін тазалап, кигізуді мойындарына алған к птен бері қызметтес болған әріптестері бар (Жадыра Әуелбекова, Роза Атраубаева және т.б.) кафедраның барлық ауыр жұмыстарын мойнына алып жүргізіп келе жатқан жақын қарындасты Б.Х. Қойбагарова, ешкімді де жаңына жолатпайды, бәрі зіме болса еken деген оймен 83-ке келген Айман тағы бар. Әйтеуір Жұмақан ағаға шәй қайнатып беруге шамасы жетеді. Университет к лемінде арнаулы бақылау жасап отыратын әріптесі Әлия Қалыбаева бар, ай сайын нағыз адамгершіліктің белгісін к рсетіп отырады. Жұмақан ағамыз 600 ғылыми еңбектер жазған. Биология ғылымдарының докторы (1972), профессор. Олардың ішінде 20-30 оқулықтар бар. 20 ғылым кандидаттарын және 4 ғылым докторларын даярлап шығарды. 100 000 биолог-химиктер дайындауға к мек жасады. Дегенмен, Жұмақан ағамыздың адал еңбегі табан ет, мандай тери ақталды ғой деген ойдан аулақпыз. Неге десеніз, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жылда-жылда үздік оқытушыларға конкурс жарияладап жатады. Жұмақан ағамыз қанша рет конкурске құжат тапсырса да сыйлық бұйырмады.

Жас сәбілерді тәрбиелеп, қамқор жасауда, оған мына жағдай нақты дәлел. Жұмақан аға бәрі-мізден ерекшелене түседі. «Тұғанына бірнеше күн болған бір сәби қыз баланы асырай алмаймын, деп шешесі (17 жаста) ауруханаға тастан кеткен. Гүлмира – гинеколог-хирург-акушер оны шүберекке түйіп алып біздін үйге әкелген. Біздер қарсылық білдірмедік, асырадық, 1989 жылы туған еді. Қазіргі кезде ол Майя Жұмақанқызы Жатқанбаева Сидней қаласында оқиды. Жақында компьютерлі инженерияны бітіреді. Екінші бір қыз баланы шешесі (17 жас) асырай алмаймын деп ауруханаға тастан кеткен. Гүлмира тағы да оны шүберекке түйіп алып үйге әкелген. Біздер «құдай-дың бергені ғой» деп бас тартпадық. Ол 1989 туған екен. Қазір Дубай қаласында оқиды. Компьютерлік инженерияның маманы. Ол Айман (Айко) еді.

Марко Поло туралы не білесіз. Оны мен 3 күнінен бастап 17 жыл бақтым. Қазіргі кезде Марко Поло Лондондағы Кембридж университетінде оқиды. Магистратурада қалғысы келеді. Біздер қарсылық білдірмедік. Алмазик осында оқиды. Барлық шығыны менің мойнымда», дейді жаңы жайсаң ағамыз.

Осы шағын пікір-эссеңі ұлы Абайдың с зімен аяқтауды ж н к рдім.

Бұл мірдің қызығы маҳаббатпен,
К рге кірсөн де жақсы атакпен.
Артында жақсы ісің мен с зің қалса,
Боласың лсен де тірілермен тең!